

Inhoud

Voorwoord	7
1 Inleiding	8
2 De eerste <i>wake-up call</i> rond 1970	13
3 De tweede <i>wake-up call</i> rond 1987	35
4 De derde <i>wake-up call</i> rond 2006	71
5 De toekomst	106
Illustratieverantwoording	127
Literatuurlijst	128
Index	133

Voorwoord

Het schrijven van een Elementair Deeltje over het thema 'milieu' bood mij de gelegenheid om mijn ervaring op milieuterrein met lezers te delen. Deze ervaring startte in 1969 toen ik na mijn middelbare school dankzij een beurs kon studeren in de Verenigde Staten. Een gastgezin nodigde mij uit om voorafgaand daaraan een maand bij hen in huis te verblijven om te wennen aan de Amerikaanse cultuur. Dit gezin woonde prachtig in de heuvels van Los Angeles. Een zwembad in de tuin, een luxe keuken en steak bij het ontbijt. Maar als ik naar buiten liep, zag ik in plaats van L.A. een witte deken. Op mijn vraag hoe dat kwam, antwoordde de vrouw des huizes: 'Dat is smog veroorzaakt door autoverkeer.' Bij mij viel toen het kwartje: *Stel je voor dat de wereldbevolking blijft groeien en steeds meer mensen zo rijk worden als dit gezin, dan wordt de aarde toch onleefbaar?* Vanaf dat moment heb ik me met het milieu beziggehouden: in de wetenschap, de milieubeweging, binnen het bedrijfsleven, in de overlegeconomie en als minister van Milieu.

Er is sinds eind jaren zestig van de vorige eeuw veel veranderd in positieve en negatieve zin. Dus ben ik zowel hoopvol als zorgelijk over de toekomst.

Voor het schrijven van dit boek heb ik veel geput uit boeken en artikelen die ik eerder heb geschreven en uit mijn eigen professionele ervaringen met het thema 'milieu'.

1 Inleiding

Rond 1970 kwam het onderwerp 'milieu' voor het eerst prominent op de maatschappelijke agenda. Dat wil niet zeggen dat er voor die tijd geen milieuproblemen waren. Al eeuwenlang veroorzaakt de mens allerlei soorten vervuiling van ons leefmilieu. Denk aan de stinkende Amsterdamse grachten in de zeventiende en achttiende eeuw door vuilstort en lozing van slachtafval en menselijke ontlasting. En aan de hopen mest in de negentiende-eeuwse straten van Londen als gevolg van het stedelijk transport door paardenkracht. Forse aantallen mensen stierven door gebrek aan hygiëne en goede riolering aan ziekten die we nu in Nederland gelukkig de baas zijn. Ook de verontreiniging veroorzaakt door industrie en mijnbouw vormde al veel langer in de geschiedenis een aanslag op de menselijke gezondheid. Toch was het pas rond 1970 dat het milieuprobleem wereldwijd publieke aandacht trok. Deze constatering roept een aantal vragen op:

1. Waarom kwam rond 1970 het onderwerp 'milieu' maatschappelijk in de belangstelling te staan?
2. Hoe zijn in de loop der tijd de milieuproblemen aangepakt?
3. Welke rol speelden de overheid, het bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en de burger daarin?
4. Wat is er tot nu toe bereikt?
5. En wat zijn de grote uitdagingen voor de toekomst?

Deze vragen staan centraal in dit boek. Kortom: de geschiedenis, huidige situatie en toekomst van het milieuvraagstuk. De nadruk ligt op Nederland, maar wel bekeken vanuit een internationale context.

De opkomst van het milieu als maatschappelijk probleem

Om de opkomst van het milieu als maatschappelijk probleem te kunnen plaatsen, vormt de periode na de Tweede Wereld-

oorlog een goed startpunt. In tegenstelling tot latere jaren heerste er vlak na de oorlog in Nederland een sfeer van groot optimisme. Eindelijk zouden er weer goede tijden aanbreken. Iedereen in Nederland leek hetzelfde doel voor ogen te hebben: zo snel mogelijk de oorlogsschade herstellen en het land weer welvarend maken. De Nederlandse bevolking was tot op grote hoogte bereid de schouders eronder te zetten en mee te werken aan de 'wederopbouw van het vaderland'. Toen begin jaren vijftig de ergste oorlogsschade was hersteld, begon in Nederland evenals in vele andere westerse landen een periode van snelle economische groei. Het aantal consumptiegoederen dat op de markt kwam, steeg in korte tijd enorm. Terwijl in 1957 bijvoorbeeld slechts 8% van de Nederlandse huishoudens een auto had, 3% een ijskast en 4% een televisie, bezat tien jaar later bijna 45% een auto, 55% een ijskast en 80% een televisie.¹ Door deze toenemende vraag naar allerlei producten kon de Nederlandse industrie snel groeien. Op basis van cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) uit 1971 en 1975 blijkt dat de industriële productie in Nederland in de periode 1958-1974 gemiddeld verdrievoudigde; de productie van de metaalindustrie verdrievoudigde en die van de chemische industrie verzesvoudigde, terwijl de productiviteit in de landbouw snel steeg door verdere mechanisering en intensivering.

Tot midden jaren zestig bestond er in Nederland nauwelijks oppositie tegen deze vergroting van de materiële welvaart. Integendeel. Het was een teken van voorspoed. Over de neveneffecten van de snelle herindustrialisatie, zoals milieuverontreiniging, werd zelden gesproken. Het milieu was geen onderwerp. Bedrijven kregen vergunningen om hun spoelwater met schoonmaak- en oplosmiddelen in het water te laten weglopen. En garagebedrijven mochten bijvoorbeeld

¹ A. Van der Zwan, *De arbeid: Wat het socialisme heeft laten liggen*, in: H. Lammers, A. Van der Louw en T. Pauka (red.), *De meeste mensen willen meer*, Polak & Van Gennep, Amsterdam, 1967, p. 107-118.

de afgewerkte oliën in de grond lozen. Dode vissen op het wateroppervlak werden tot ver in de vorige eeuw niet in verband gebracht met de vervuiling van de leefomgeving.

Een van de weinige uitzonderingen in dit opzicht was de toepassing van chemische bestrijdingsmiddelen als ddt in de landbouw, wat tot vogelsterfte van voornamelijk roofvogels had geleid. Dit thema was in 1962 in de Verenigde Staten ook al aangekaart door Rachel Carson in haar boek *Silent Spring*. De druk van een groep verontruste wetenschappers om het gebruik van enkele van de meer persistente of giftige chemische bestrijdingsmiddelen te verbieden of te beperken, had al in 1962 geleid tot de uitvaardiging van een bestrijdingsmiddelenwet. Op andere milieuterreinen was de overheid aanvankelijk terughoudend met invoering van wetgeving.

De eerste mensen die in de jaren zestig publiekelijk hun verontrusting over het milieuprobleem aan de orde stelden, waren een kleine groep verontruste wetenschappers en mensen uit natuurbeschermingskringen. Enkelens waren ook actief in georganiseerd verband, bijvoorbeeld in specifieke wetenschappelijke adviescommissies of in een van de natuurbeschermingsorganisaties die reeds sinds begin 1900 waren ontstaan. Maar over het algemeen leefde het besef nog niet dat milieuvervuiling echt een bedreiging vormde.

Het ontstaan van de eerste milieuactiegroepen

Hierin kwam vanaf midden jaren zestig geleidelijk een kentering. In het proces van milieubewustwording speelde de opkomst van milieuactiegroepen midden jaren zestig een belangrijke rol. Zij waren een reactie op de traditionele manier van politiek bedrijven. Naast de roep om democratisering, die in veel westerse landen werd gehoord, vond in de Nederlandse politieke cultuur een aantal specifieke veranderingen plaats. De belangrijkste waren het verdwijnen van de vanzelfsprekende binding van stemgedrag aan kerkelijke achtergrond en de ontzuiling van de samenleving. Voor die tijd voelde men

zich sterk verbonden met een bepaalde maatschappelijke stroming ('zuil') met eigen verenigingen en specifieke opvattingen over de samenleving. Als reactie hierop begon een aanzienlijk aantal mensen bezwaar te maken tegen de vastgeroeste maatschappelijke structuren die in Nederland dominant waren. Zowel de rol van het gezin, van de vakbeweging en het bedrijfsleven als die van de nog grotendeels verzuilde politieke partijen lag volkomen vast. Ook de traditionele normen en waarden ten aanzien van zeden en moraal, vaak opgelegd door kerk en overheid, werden hevig bekritiseerd en als gevolg daarvan veranderd. Dit leidde ertoe dat men niet meer automatisch stemde op de politieke partij waartoe men traditioneel behoorde.

Deze veranderingen in het sociaal-culturele klimaat hebben in Nederland een voedingsbodem geschapen voor de opkomst van buitenparlementaire actiegroepen. Deze groepen probeerden alternatieve manieren te ontwikkelen om de politieke besluitvorming te beïnvloeden. Op zich was dit geen nieuw verschijnsel. Ook voor de oorlog waren soortgelijke geluiden te horen, vooral vanuit de hoek van de vakbeweging. Nieuw was echter het plotselinge herrijzen van deze buitenparlementaire actiegroepen na een relatief lange periode van ongeveer twintig jaar (van 1945 tot 1965) waarin ze nauwelijks een rol speelden. Ook nieuw waren de onderwerpen waarmee de buitenparlementaire actiegroepen zich bezighielden. In tegenstelling tot de vroegere protestbewegingen lieten deze groepen zich niet in de eerste plaats leiden door de klassieke thema's rond arbeid en kapitaal, maar door de zogenoemde 'post-materiële waarden', die verband hielden met de kwaliteit van het leven. Onder hen waren ook mensen die zich bezorgd maakten over het milieu. Het was vooral deze groep mensen die een belangrijke rol zou spelen bij de opkomst van de milieubeweging.

Vanaf midden jaren zestig van de vorige eeuw ontstonden de eerste milieuctiegroepen. Ze vertegenwoordigden een breed

spectrum van mensen, jong en oud, radicaal en gematigd. Wat hen verenigde, was hun bezorgdheid over de toenemende milieuvervuiling als gevolg van de snelle industrialisatie van Nederland na de oorlog. De milieuactivisten van het eerste uur waren hoofdzakelijk mensen die reeds een gevestigde positie in de maatschappij hadden opgebouwd. Meestal waren het lokale buurtbewoners, verontruste wetenschappers, onderwijzers, politici die hun nek durfden uit te steken, mediamensen of een combinatie van deze vertegenwoordigers. Bij aanvang ging het voornamelijk om het aan de kaak stellen van concrete voorbeelden van aantasting van het milieu. Bijvoorbeeld de toenemende luchtverontreiniging in het Rijnmondgebied, de vestiging van de petrochemische industrie (Progil) onder de rook van Amsterdam en de voorgestelde inpoldering van de Waddenzee. Maar er was ook een enkele actiegroep, zoals Provo, die concrete alternatieven ontwikkelde. Om de toenemende luchtverontreiniging door autoverkeer in de stad tegen te gaan kwam Provo bijvoorbeeld met het 'witte fietsen plan'. Het idee hierachter was om de gemeente Amsterdam jaarlijks 20.000 fietsen ter beschikking te laten stellen als gratis openbaar vervoermiddel. De kleur wit van de fiets symboliseerde dat dit vervoermiddel schoon was en de lucht niet vervuilde.

Hoewel de eerste milieuactiegroepen reeds in de jaren zestig waren ontstaan, was hun aantal dat decennium nog gering. Dit zou pas veranderen in het begin van de jaren zeventig, toen men in bredere kring de milieuvervuiling langzaam maar zeker als belangrijk maatschappelijk probleem begon te erkennen.